

מכתלי בית ההוראה

אקטואליה
בהלכה

פניני הלכה למעשה, בענייני דיומא ושאלות המתחדשות

מרבני בית המדרש להוראה ודיינות "באר ישראל"

בראשות מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

מכתלי בית ההוראה

תשובה ממורינו הרב שליט"א

סיור בעקבות צייר נכרי - האם יש בו משום 'לא תחנם'?

במסכת עבודה זרה (יט:כ.) דרשו חז"ל מן הכתוב 'לא תחנם' שלושה דינים: א. 'לא תתן להם חניה בקרקע' - שלא למכור לנכרי קרקע בארץ ישראל. ב. 'לא תתן להם מתנת חנם' - שלא להעניק לנכרי מתנה שאין בצדה תמורה. ג. 'לא תתן להם חן' - שלא לספר בשבחם ולהציגם בדרך המעוררת חן חיבה והערצה. לענייני מתנת חנם מביאה הגמרא מחלוקת תנאים בפירוש הפסוק שנאמר בנבילה (דברים יד כא) 'לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי'.

לדעת רבי מאיר ניתן לדרוש את הפסוק גם להפך, ומותר למכור לגר ולתת לנכרי. ואילו לדעת רבי יהודה נאמר הפסוק בדקדוק: לגר בנתינה ולנכרי במכירה, משום שאסור לתת לנכרי מתנת חנם.

ומאחר שנפסק להלכה שבמחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה הלכה כרבי יהודה (עירובין מו:), נפסק גם דין זה להלכה בשולחן ערוך (ח"מ סימן רמט סעי' ב), שאסור לתת מתנת חנם לנכרי, מלבד גר תושב שמצווה להחיותו.

אף שעיקר השאלה שלפנינו אינה עוסקת במתנת ממון, יש חשיבות להבנת שלוש הדרשות: איסור מתנת חנם ואיסור נתינת חן הם שני דינים נפרדים הנלמדים מאותו פסוק, ממילא, היתר הנאמר לגבי מתנה לנכרי אינו שייך לאיסור לספר בשבחם.

ב. האם איסור נתינת חן הוא מן התורה?

בספר החינוך (מצוה תכו) כתב ששורש איסורים אלו מן התורה, וכמה עניינים נכללו בלא תחנם: שלא למכור לנכרים חניה בקרקע, שלא לתת להם מתנת חנם ושלא לתת להם חן. בכלל נתינת חן כתב החינוך שאסור לשבח את יופיו של הנכרי ולומר: 'כמה נאה בריה זו'.

לעומת זאת, בשו"ת הרדב"ז (חלק ו סימן ב'רמז) דן בדברי הרמב"ם (עבודה זרה פרק י הלכה א), שכתב שאסור לרחם על הנכרים משום שנאמר 'לא תחנם'. הרדב"ז ביאר

המשך בעמ' ג'

לייעד את הסכך להצללת המרפסת, אולם אין לנהוג בסכך מנהג בזיון, כגון להשליכו לאשפה או למקום שידרכו עליו. ומותר להשאיר את הסוכה עומדת וליהנות מצילה במשך השנה, אף שמתכוונים להשתמש בה למצוה בחג הבא. אם הסוכה נשארה כשרה ולא הפכוה לדירת קבע ממש, יחדש דבר בסכך לשם החג הבא. ואם דר בה דרך קבע במשך השנה, אין די בחידוש מועט.

המשך בעמ' ב'

ונהנים מצילה, הדבר מותר לדברי הכל, שהרי הנאה שאינה מבטלת את הסוכה הותרה גם בזמן מצוותה. 4 בשו"ע (סי' תרלו ס"א) נפסק שסוכה ישנה כשרה, ויחדש בה דבר בגוף הסכך לשם החג, אפילו טפח על טפח במקום אחד, או חידוש מועט הנמשך על פני כולה. המשנה ברורה (שם סק"ג עד סק"ד) ביאר שהעשייה לשם צל מספקת להכשר, ושהחידוש הוא לכתחילה למצוה ואינו מעכב בדיעבד. עוד כתב שאף סוכה שנעשתה למצוה ונשארה משנה לשנה צריכה חידוש לקראת החג הבא. לפיכך, שימוש לצל במשך השנה אינו פוסל מצד עצמו, כששאר תנאי הכשר הסוכה נשמרו. אולם בשו"ע (שם ס"ב) ובמשנה ברורה (שם סק"ח וסק"ט) נתבאר שאם המקום נעשה דירתו ממש, שאוכל ושותה וישן בו דרך קבע כל השנה, צריך להגביה את הסכך ולחזור ולהניחו לשם סוכה, ואין די בחידוש מעט.

המבטלת קדושת הסוכה כמ"ש במשנה ברורה (סי' תרלח סק"ד) שגם בימי החג לא נאסרה כל הנאה מן הסוכה, אלא הנאה בדרך ביטול קדושתה, ואילו שימוש כשהסוכה קיימת, כגון לסמוך עליה או להניח עליה דבר, מותר. וכן ביאר בשו"ע הרב (שם ס"ה). לפי זה, הישיבה בצל הסוכה הקיימת במשך השנה מותרת, ואין צורך לפרקה כדי להפקיע את קדושתה. אמנם המשנה ברורה (סי' כא סק"ד) החמיר בשימוש בלולב ובשופר העומדים למצוה לשנה הבאה, ובביאור הלכה (שם ס"א ד"ה אבל כ"ז שהם קבועים וכו') דן בסוכה העומדת משנה לשנה, והביא את צד ההיתר שבמגן אברהם (סי' תרלח סק"ב) שלאחר החג פקעה קדושתה, אף שדעתו עליה לשנה הבאה, ואת הדעות החולקות. לכן יש חילוק בין סכך שייעדיה עתה לשימוש חול ואינו עומד עוד למצוה, לבין שימוש זמני אחר בסכך הנשמר למצוה. בנידוננו, כשמשאירים את הסוכה על מכונה

בעת ששהינו בנופש באיטליה, הוצע לנו להצטרף לסיור בעקבות צייר גוי מפורסם (מבלי להיכנס לאיכות יצירותיו, מתקיימת סביבו וסביב יצירתו תעשיית תיירות שלמה, שכמובן גיונה גם מהאדרת שמו, מה שמביא יתירים נוספים וחוזר חלילה, ולכן את שמו השמטנו כאן על פי ההכרעה דלהלן). במסגרת הסיור עוברים במקומות הקשורים לחייו ולפעילותו, מציגים יצירות שונות שיצר, מספרים על כישרונותיו המרובים ומרבים לתאר את גדולתו ואת תרומתו לעולם האמנות.

חלק מן היצירות מוצגות בתוך כנסיות, ומובן מאליו שאין בכוונתנו להיכנס למקומות אלו. אולם התעוררה אצלנו שאלה בנוגע לעצם הסיור: האם השתתפות בסיור שעיקרו עיסוק בדמותו של נכרי, תוך שבח כישרונותיו ויצירותיו, אסורה משום 'לא תחנם' - 'לא תתן להם חן'?

האם יש לחלק בין התבוננות ביצירה והערכת איכותה האמנותית, לבין שבח האדם הנכרי שיצר אותה? תשובה:

יש להפריד בין שבח היצירה מצד עצמה לבין האדרת דמותו של היוצר. עצם ההתבוננות ביצירה שנעשתה בידי נכרי, ואף ניתוח ענייני של מעלותיה המקצועיות, אינם בכלל איסור 'לא תחנם', כל עוד אין הדברים נאמרים כדי לתת חן ליוצר הנכרי ולעורר הערצה כלפיו.

אולם סיור שכל מגמתו לעסוק בדמותו של נכרי, להלל את כישרונותיו ולהציג את יצירותיו כאמצעי להאדרת אישיותו, הוא בכלל איסור נתינת חן לנכרי. לפיכך, אין להשתתף בסיור המתואר בשאלה, אף אם נמנעים כמובן מכניסה לכנסיות.

א. שלושת הדינים שנדרשו מ'לא תחנם'

נאמר בתורה (דברים ז ב): 'לא תכרות להם ברית ולא תחנם'. במשנה ובגמרא

הלכה למעשה

תשובות ממורינו הרב שליט"א

שימוש בסכך לאחר החג להצללת המרפסת

לאחר חג הסוכות באתי לפרק את הסוכה, ובמקום לאחסן את מחצלות הסכך, ברצוני

1 בגמרא (מגילה כו:) נתבאר: 'תשמישי מצוה נזרקין, תשמישי קדושה נגנזין', ובכלל תשמישי המצוה נמנתה הסוכה. ופירש רבינו חננאל (שם) שההיתר הוא לאחר שנתקיימה המצוה ונשלמה, והזכיר במפורש את עצי הסוכה. וכ"כ במשנה ברורה (סי' כא סק"א) שעצי הסוכה מותר להשתמש בהם שלא בזמן המצווה, ובביאור הלכה (שם ד"ה אבל כל זמן ציון שכן דעת המגן אברהם (סימן תרלח סק"ב) ודלא כאוסרים (ה"ב) ובשערי תשובה בשם הברכ"י בשם מהר"י מולכין והברכ"י דחאו מכת דברי המג"א). עוד כתב שם לבאר סברת המגן אברהם לחלק בין ציצית לסוכה, מפני שציצית בכל יום היא עומדת לקיים בה המצווה, על כן אפילו בעת שפושטה מעליו עדיין לא נתבטל המצוה מן הבגד, משא"כ בסוכה לאחר שבעת ימי החג שנתבטל מצוה ממנה עוד לשנה הבאה, על כן אף שדעתו עליה אין עליה רק שם הזמנה בעלמא. וכן כתב בשו"ע הרב

(סי' תרלח ס"ט) שעצי הסכך לאחר ימי החג אינם צריכים גניזה 'ומותר להסתפק מהן ולהשתמש בהן לכל מה שירצה', אלא שנכון להימנע מתשמיש בזיון. ולפי זה, מותר לייעד את הסכך לאחר החג לקירוי המרפסת לשם צל, ואין זו הורדה אסורה בקדושה. ומותר לעשות מחיצה בחצר מסכך ששימש בחג, ובלבד שלא יהיה תשמיש בזיון. 2 המשנה ברורה (סי' תרלח ס"ק כד) כתב שאין לפסוע על עצי הסוכה גם לאחר החג, ויש למחות במשליכים את הסכך במקום שריבים רגילים לדרוך עליו, אף שאינו מקום אשפה. וכן כתב המשנה ברורה (סי' כא סק"ו) לעניין סכך ושאר תשמישי מצוה לאחר שנתבטלו ממצוותם, שאין להשליכם לאשפה או לנהוג בהם שלא בכבוד המצוה שעברה. אמנם אין בהם חיוב גניזה כתשמישי קדושה, אך עדיין אין לזכותם. 3 ההנאה בישיבה תחת הסכך אינה בגדר הנאה

סעודת שבת כשיש ספק בהאכלת גור חתולים

באחד מחדרי הפנימייה בישיבה נלכד בשבת גור חתולים של הפקר. הבחורים סברו שהוצאתו כרוכה בטלטול מוקצה ובחשש מלאכה, ולכן החליטו להשאירו במקומו עד מוצאי שבת. הגור אינו בסכנת מיתה, אך אין לו אפשרות לצאת ולחפש מזון. הסתפקנו אם כעת נחשב ש'מזונותיו' עלינו ומותר להאכילו בשבת, או שמא מאחר שאינו שייך לאיש מאתנו אסור לתת לו אוכל.

מתוך כך התעוררה שאלה נוספת: אם נמנעים מלהאכילו מחמת הספק, האם מותר לנו לאכול את סעודת השבת? הרי לצד שמזונותיו עלינו, לכאורה צריך להקדימו לסעודתנו. או שמא מאחר והסיבה שאנו נמנעים מהאכלתו היא מחמת הספק, כשם שמי שאינו יכול להאכיל את בהמתו רשאי לאכול מקודם, כך גם אנו?

ת. כאשר הגור רעב ואין לו מזון לפניו, מותר להניח לפניו אוכל בשבת, אף שאינו בסכנת מיתה⁵. אין איסור טלטול הגור אוסר להניח לפניו אוכל, ובלבד שאין ההאכלה כרוכה במלאכה או בטלטול האסור⁶. למעשה, במצב זה יניחו לפניו תחילה מזון מתאים, ובכך יצאו גם מחשש הקדמת סעודתם למזונו. לאחר מכן רשאים לאכול, ואין צורך להמתין עד שייסיים את אכילתו. אם כבר יש לפניו מזון מספיק, אין צורך לתת לו שוב בכל פעם שהבחורים יושבים

5 בגמרא (שבת קנה) נתבאר החילוק בין בעלי חיים שמזונותיהם על האדם לבין אלו שאינם תלויים בו, וכן נפסק בשו"ע (או"ח סי' שכד ס"א). המשנה ברורה (שם ס"ק כט) ביאר שאף בעלי חיים השייכים לו בכלל האיסור כאשר הם מוצאים את מזונם בשדה, וההאכלה היא טרחה שלא לצורך. והנה בביאור הלכה (שם ד"ה ויני ביותם) מצדד להתיר להאכיל בעלי חיים של ישראל אחר, כשאין ניגונים מן ההפקר. ומזה ראה שאין צורך שהמאכל עצמו יהיה הבעלים. וכ"כ בהתילה לדוד (שם ס"ק ק"ד). ובערוך השולחן (או"ח סי' שכד ס"ב) כתב: 'כל בעל חי שאני יודע שאינו רעב, מצוה ליתן לו גם בשבת, מטעם רחמינו על כל מעשיו. וכתב כן בעניין האכלת כלב שאינו שלו. עוד כתב (שם ס"ג) להתיר האכלת תולעת חושן אף לה מזון אלא מיד האדם, וכן חתול שמגדלים בבית. וכן מבואר באשל אברהם (שם) ליישב מנהג העולם שנותנים מזון לחתולים בשבת ואפילו אינו קנינים משום דבשעה שהם מרחיקים את ריח המאכל איכא במניעתן משום לתא דצער בעלי חיים. לפי זה, מותר להניח מזון לגור רעב הלכוד בחדר ואינו יכול להשיגו בעצמו, גם בלי להכריע אם הלכידה מחייבת את הבחורים בשמירה או במזונותיו.

6 בשו"ע (או"ח סי' שח ס"ט) נאסר לטלטל בעלי חיים, ובמשנה ברורה (שם ס"ק קמו) ביאר שאף כשאין שום צידה יש איסור מוקצה. איסור זה אינו אוסר את האכלתם בדרך המותרת, כמבואר בדיני ההאכלה שבסימן שכד. ומצינו חילוק בין חילוף בעל החיים לבין פרנסתו במקומו בשו"ע (סי' שה סי"ט) ובמשנה ברורה (שם ס"ק סח) בדין בהמה שנפלה לאמת המים: אם אפשר לפרנסה במקומה, עושים כן, ואין מתיירים לשם חילוצה ביטול כלי מוכיחו. ואף במקום צער בעלי חיים אין כל איסור נדחה, כמבואר במשנה ברורה (שם ס"ק ע). לפיכך, אין להרים את הגור או לפרק דבר לצורך האכלתו, אלא להניח את המזון בדרך שאין בה איסור.

7 בגמרא (ברכות מ). מבואר: 'אסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו'. וכן הובא

לסעוד⁷. אם אין אפשרות להאכילו בדרך מותרת, ואף אי אפשר לדאוג לכך באמצעות אחר, מותר לבחורים לאכול את סעודתם גם על הצד שמזונותיו עליהם⁸.

חלות ממולאות בשר בלי היכר

לכבוד שבת בראשית אפתה רעייתי לחמניות ממולאות בבשר מפורק. הבשר הוכנס קודם האפייה, ומבחוץ נראו הלחמניות כפת רגילה, בלי סימן למילוי. כשהגושן שולחן טען אחד מבנינו, שהן נאסרו כדין פת שנילושה בחלב או בשומן בלא היכר. אלא שהיות שכאשר בוצעין אותן רואים מיד את הבשר, יש להסתפק האם היכר המתגלה בבציעה מספיק, או שחוששים שיתבילו אותן בחלב או ימרחו עליהן חמאה קודם פתיחתן? והאם יש הבדל בין כמות שנאפתה לסעודת השבת לבין כמות שהוכנה גם לימים הבאים?

ת. א. חז"ל אסרו ללוש פת עם חלב או בשר, ואם עבר ואפה הפת אסורה⁹. ב. אם אפו כמות מועטת רק לכבוד שבת, החלות לא נאסרו. למנהג האשכנזים אפשר להקל בכמות הנצרכת לאכילת יום אחד, אך אם הדרך היא לאכול חלות אלו רק בשבת ואפו כמות גדולה יותר כדי שישאר גם ליום ראשון, כל החלות נאסרות באכילה¹⁰. ג. אם הכמות מרובה, צריך לעשות היכר שידעו שהחלות בשריות, וכן מילוי הבשר הניכר במאפה יכול לשמש היכר, ואין צורך בסימן נוסף¹¹. ד. בנידון שאלה זו, שאין כל היכר מבחוץ, החלות נאסרו, אף שהבשר

הגם שלא קנה אותם. וראה באוה"ח הק' (בראשית כד יט) שביאר מה שרבהק השקתה קודם לאליעזר היה רק כדי שיעור סכנה, אבל אח"כ הקדימה להשקות הגמלים, הגם שאין הגמלים שלה.

9 בגמרא (פסחים לו) אסרו פת שנילושה בחלב מחשש שיאכלוה עם בשר, והתירו כשעשה 'כעין תורא'. רש"י (שם ד"ה כעין תורא) פירש שעושה מעט, הנאכל מיד ואינו נשמר עד שישכח שנילוש בחלב. לבדה. והטעם שאסרו את הפת לגמרי אפילו אם אוכלה בפני עצמה, יש שכתבו (בינת אדם סי' נא, וכו' בפמ"ג סי' צו שפ"ד סק"א) שהוא מושם קנס שעבר על גזירת חז"ל, ויש שכתבו (דעת תורה סי' צו בשם כרם שלמה, וכו' בור זרזי על אוה"ח כלל מ סק"א) שהוא מחשש תקלה, שמא יאכלוה וכו' המין הנדיר. אע"פ שכפי הנראה מהשאלה כאן נעשה הדבר בשוגג, מכל מקום נאסר הלחם, כמ"ש הפמ"ג (שם שפ"ד סק"א) שכן נראה מסתמת הפוסקים דאף ביהודה אסור, וכ"כ הפת"ש (בנחלת צבי), יד יהודה (פיה"א סק"א), ערוה"ש (ס"ח), דעת"ש (סי' צו), שו"ת לבושי מרדכי (י"ד קמא סי' נא).

10 בשו"ע (י"ד סי' צו ס"א) פסק שאם לש בחלב כל הפת אסורה אף לאוכלה לבדה, אלא אם עשה כמות מועטת הנאכלת בבת אחת, או שינה את צורתה להיכר. הרמ"א (שם) הביא היתר ללוש בשומן לכבוד שבת משום דבר מועט. הפרי מגדים (שם, שפתי דעת סק"א) דייק שהמחבר מתיר כדי אכילה אחת, ואילו בתורת חטאת נתבאר שאכילת יום אחד נחשבת דבר מועט. וכן כתב בערוך השולחן (שם ס"ז) שמע"ל על החלות לכבוד שבת אך הוסיפו ביתו ביום אחד, ואף במשפחה מרובה מותר להכין כפי צרכיה. לפי זה, משערים את כל הכמות שהוכנה, ולא כל חלה בפני עצמה. גם אם הכינו את החלות לכבוד שבת אך הוסיפו עוד כמות לימים שאחר השבת, הכל נאסר (שפ"ד שם, חו"ד סק"א).

11 הרמ"א (י"ד סי' צו ס"א) התיר מאפים של בשר ומאפים של גבינה. בדרכי משה (שם, ד"ה וכו' בארוך), בשם איסור והיתר הארוך כלל מ דין יט) נתבאר שההיתר הוא משום שהבשר

מתגלה בשעת הבציעה כבר נאסרו החלות בשעת אפייה¹², אלא אם כן יוצא שומן הבשר מעצמו בלא מעשה אדם, שבזה יש מקלים שיעילי אם יתקנו עכשיו ויעשו היכר בלחם, או שיהלכו לכמה בני אדם שיהיה לכל אחד דבר מועט¹³. ויש שכתבו להקל בזה רק במקום הפסד מרובה¹⁴.

סירוב השתתף בהוצאות שמירה בבניין יוקרה

אני חבר בוועד הבית של בניין יוקרה, שיש בו חדר כושר, בריכה, אולם לשימוש הדיירים ושירותים נוספים. הוצאות האחזקה והשירותים נגבות במסגרת ועד הבית. אחד מבעלי הדירות מסרב לשלם את חלקו בשמירת הבניין, בטענה שבכל הבניינים הסמוכים אין שומר, ואין הצדקה לחייבו בהוצאה שאינה מקובלת בשכונה. שאר הדיירים משיבים שהבניין נבנה מלכתחילה ברמה גבוהה ושירות שונה, ועל דעת כן רכשו בו דירות. האם ניתן לחייבו, והאם יש הבדל בין שמירה שנכללה מלכתחילה בשירותי הבניין לבין שמירה שהוחלט להוסיף לאחר מכן?

ת. אם השמירה נכללה בתנאי רכישת הדירות או בהסדר ניהול מחייב, או שהייתה חלק קבוע וידוע ממתכונת הבניין עליו לשלם את חלקו, ואינו יכול להיפטר בטענה שבבניינים הסמוכים מסתפקים בפחות¹⁵. אף בלא תנאי מפורש, אם מוכח ששמירה ברמה זו היא המנהג הקבוע

או החלב ניכרים בהם, ולכן אין צורך בסימן נוסף של גבינה או בשר על גביהם. וכן כתב בערוך השולחן (שם ס"א): 'דאם ימלאו העיסה בשר הלא ניכרת היא, ולא יבואו לאלהה בחלב, ומותר לעשות כן'. אך אסור ששומן הנילוש בעיסה ואינו ניכר. נמצא שמילוי הניכר יכול לשמש בעצמו כהיכר. אולם עצם הכנסת הבשר כמילוי ולא בלישת הבצק בעצם מספקה. הרמ"א (שם) אסר גם פת שעושה בו ונבלע בה בשעת האפייה, ולא רק כשנילוש בתוכה מתחילה.

12 כ"כ בחו"ד (סק"ה) שפ"ד (סק"א) חמודי דניאל (ב"ב ס"א) חכמ"א (כלל נ מ"ה). ובפליגי (סק"א) הביא מוקדו שהקיל לחלק את הלחם להרבה ב"א, וחלק על זקינו והחמיר זולת כשיש עוד צד להקל, יד יהודה (פיה"א סק"ד), שו"ת שאל ומשיב (חיד"י סי' ס"א), קפט, ה"ד בדרכ"ט סק"ז). בן איש חי (ש"ב שלח סי"ח).

13 כ"כ ביד יהודה (פיה"א סק"א ופיה"ק סק"ד) ובערוה"ש (שם ס"ט), ושו"ת שואל ומשיב (שם), שו"ת כ"ס (י"ד סי' ס"א), שו"ת רב פעלים (י"ד ח"א סי' יא), שו"ת בצל החכמה (ח"ו סי' פר אות ג).

14 חכמ"א (כלל נ ס"ה), וכו' בכה"ח (שם) ברמב"ם (הלכות שכנים פ"ה ה"א) ובשו"ע (ח"מ סי' קסא ס"א) מבואר שבני החצר כופים זה את זה על צורך גדול של החצר או על דבר שנהגו בני המקום לעשותו, אבל לא על תוספות נוי שאינן בכלל זה. ולצד החיוב שמכוח צרכי החצר ומנהגה, יש לדון גם בתנאי השותפות המסוימת. בשו"ע (סי' קטו ס"ה) נפסק לעניין חלוקת רווח והפסד בשותפות שהולכים אחר התנאי, ובשו"ע (שם ס"י) מבואר ששותפות סתם מתנהלת לפי המנהג באותו עסק. ונראה פשוט כי כאשר השמירה נכללה במתכונת שיעל דעתה קנו הדירות, אין בעל דירה רשאי להוציא עצמו מההוצאה המשותפת רק מפני שלדעתו אפשר להתנהל בלעדיו. עיקר החיוב אינו מחמת עושרו של הדייר, אלא מחמת תנאי

שעיקר המצווה מן התורה הוא שלא לרחם עליהם, ואילו שאר הדרשות שהובאו בגמרא - חניה בקרקע, מתנת חנם ונתינת חן - הן מדברי חכמים, והכתוב אינו אלא אסמכתא לדבריהם. נמצא שנחלקו הפוסקים אם פרטי האיסורים שנדרשו מ'לא תחנם' הם מן התורה או מדברי חכמים. אולם לכולי עלמא נפסק להלכה שאסור לתת חן לנכרי ולספר בשבחו.

ג. האם האיסור נוהג בכל נכרי

בתשובת הרשב"א (ח"א סי' ה) מביא שיטה שאיסור מתנת חנם אינו נאמר בנכרי שאינו עובד עבודה זרה. הרשב"א כתב ביחס לנתינת ירך לנכרי, שאפשר להתירה בין השאר כאשר מדובר בנכרי שאינו עובד עבודה זרה. וכ"כ הרלב"ג (דברים יד כא) 'לפי שהוא עובד עבודה זרה לא רצתה [-התורה] שנהנה אותו מתנת חנם'.

וכן נראה גם מלשון הטור (חו"מ הלכות מתנה סימן רמט) 'אסור ליתן מתנת חנם לעובד עבודת כוכבים, אבל מותר ליתן לגר תושב שהרי מצוה להחיותו'. אלא שבבית יוסף (שם) כתב: 'לאו לאפוקי ישמעאלים, אלא לאפוקי גר תושב דהיינו שקיבל עליו שבע מצות בני נח, וזהו שאנו מצווים להחיותו, אבל שאר גוים כלם דין אחד להם'. ועפ"ז כתב בשו"ע (שם סי' ב) 'עובד כוכבים שאינו גר תושב אסור ליתן לו מתנה'. והביא דבריו כמסכים בפרישה (שם) וכן ביאר בסמ"ע (ספ"ב). גם הב"ח הסכים לדעת הבית יוסף, אך סבר שהביאור בטור הוא דחוק, ולכן כתב שנהיה שהגירסא המקורית בטור הייתה 'לגוי', ורק מחמת חמת המלכים היא שונתה 'לעובד עבודת כוכבים'. [היו גרסאות בהם הושמט סיום דברי הב"ח שתיקן הגירסא בטור, וזה גרס להם לומר שהב"ח נחלק על הבית יוסף בדעת הטור, ודנו מזה היתר להיתר מכירת של הקרקעות בשנת השמיטה לישמעאל].

בשו"ע (יו"ד סי' קנא סי"א) כתב את האיסור בלשון עובד כוכבים, אולם הש"ך (יו"ד סי' קנא סי"ב) כתב על פי הבית יוסף בחו"מ שפסק השולחן ערוך כולל כל נכרי, ואפילו ישמעאלי שאינו עובד עבודה זרה, ורק גר תושב יצא מכלל האיסור. וכן נראה דעת החינוך (מצוה תכו) שרק לגר תושב מותר לתת מתנה וכן עיי"ש.

ד. גדר האיסור לספר בשבחו של נכרי

בשולחן ערוך (יו"ד סימן קנא סעיף יד) נפסק: 'אסור לספר בשבחן, אפילו לומר כמה נאה עובד כוכבים זה בצורתו, קל וחומר שיספר בשבח מעשיו או שיחבב דבר מדבריו. אבל אם מכוון בשבחו להודות להקדוש ברוך הוא שברא בריה נאה כזו - מותר'.

מדברי השולחן ערוך מבואר שהאיסור אינו מצטמצם לשבח מראה החיצוני של הנכרי. אדרבה, אם אסור לומר כמה נאה הוא בצורתו, קל וחומר שאסור לספר בשבח מעשיו ודבריו.

אמנם השולחן ערוך התיר לומר שבח כאשר כוונתו להפנות את ההתפעלות כלפי הקדוש ברוך הוא, שברא בעולם בריה נאה או בעלת כישרון. אולם היתר זה אמור כאשר השבח אינו מכוון להאדרת הנכרי אלא להודאה לבו. בסיוו שכל תוכנו הוא הלילול האדם הנכרי והצגתו כמושא להערצה, אין זו מטרת הדברים.

ה. טעם האיסור - שלא להידבק בנכרי

וללמוד ממעשיו

הרמב"ם (עבודה זרה פרק י הלכה ד) ביאר את טעמו של איסור נתינת חן לנכרים: שבחם גורם לאדם להידבק בהם וללמוד ממעשיהם הרעים.

וכן כתב ספר החינוך (מצוה תכו), שבהימנעו במחשבה ובדבור ממצוא בנכרים תועלת וכן, אנו נמנעים מלהתחבר עמהם, מלרדוף אחר אהבתם ומללמוד דבר ממעשיהם הרעים.

אך המארגן טען שכולנו הגענו ליעד, ושעצם העלייה לרכב מוכיחה שהסכמנו לחלופה. אנו טוענים שנסענו מחוסר ברירה, ולא הסכמנו לשלם מחיר מלא עבור שירות פחות מן המוזמן. האם מגיעה לנו הפחתה, וכיצד קובעים את שיעורה?

ת. אם גודל הרכב היה תנאי בהזמנה, או שהוזמנה הסעה למספר ידוע של נוסעים על דעת שלכל אחד מקום ישיבה רגיל, הרי שאם המארגן שלח להם רכב שאין בו די מקומות זהו שינוי מן המוסכם, כשלא היתה הסכמה מחייבת לקבל את הרכב החלופי במחיר המקורי, והנסיעה בו היתה רק פתרון שנכפה על הנוסעים מחוסר ברירה, יש להפחית את השכר ולשלם רק לפי השירות שקיבלו בפועל¹⁶. ויש לשום את הפגיעה בשירות הנסיעה לפי פרטי ההזמנה, מספר המקומות שחסרו, משך הנסיעה והשווי המקובל בשוק של השירות שניתן, ובהתחשב במחיר שסוכם²⁰.

מצד מה שיש מוס במקה, אלא שכאשר העסקה המקורית אינה מתקיימת, יש לחייב לפי שיעור ההנאה. בשו"ע (שם סי' ט) נפסק במקה חצר שהתבטל מחמת מום, הקונה משלם על מגוריו בה. לכן, בנידון זה יש לחייב מצד השירות חלופי ובשומתו לאחר שההחייבות המקורית לא קוימה ולא נתקבלה חלופה במחיר המלא. כמו כן, אין העלייה לרכב מהווה הוכחה שמחלו כאשר היתה מחמת כורח השעה, כגון שהיו נחוצים לצאת ולא היתה חלופה מעשית והימנעות מהנסיעה היתה גורמת הפסד משמעותי. אבל לא כל העדפה שלא להתמתן נחשבת אונס. בשו"ע (ח"מ סי' רלב סי"ג) נפסק שהשתמש במקום לאחר שראו את המום מחל עליו. אולם הפתחי תשובה (שם סוף סק"א) הביא את ספק הארחות משפט במי שגילה מום בדרך ונאלץ להמשיך להשתמש, והכריע שבאונס מוכח אין השימוש מחילה. אם ידעו את פרטי השינוי והסכימו לקבלו במחיר המלא, אין השינוי מוכח אותם אחר כך בהפחתה. לכתחילה יש להודיע לפני הנסיעה שאין בקבלת החלופה ויתור על הטענה, ולסכם את התשלום.

יש לציין שיש הבדל בין הזמנת רכב עבור הקבוצה במחיר כולל לבין הזמנת מקום לכל נוסע בנפרד. אם לא הובטח גודל מסוים, וכל אחד קיבל מקום רגיל ברכב המתאים להזמנה ולמקובל, אין תחושת צפיפות קלה מצד עצמה מזכה בניכוי מהסכום שסוכם, ובשכירות פועלים הולכים אחר ההסכם ומנהיג המקום, כמבואר בשו"ע (ח"מ סי' שלא סי"א) ובדין מום שזכר לעיל. לפי זה יש לברר מה היתה ההזמנה, האם הזמינו רכב לקבוצה או מקום לנוסע.

בבניינים הדומים לבניין זה בסוגם וברמת שירותיהם, חייב לשלם¹⁶.

אמנם עצם היותו 'בניין יוקרה', שיש בו בריכה וחדר כושר, אינו מחייב להוסיף כל הוצאה. אם זו שמירה חדשה, שאינה צורך גדול של הבניין ואינה בכלל ההסכם או המנהג המחייב, אין רוב הדיירים רשאים לחייב בה את המתנגד מכוח הרוב בלבד¹⁷. לעומת זאת, כשהשמירה היא צורך ממשי וחשוב של הרכוש המשותף, יש מקום לחייב בה גם בלי מנהג קודם¹⁸.

רכב קטן במקום הרכב הגדול שהוזמן

הזמנו ממארגן הסעות רכב גדול לקבוצת נוסעים במחיר שסוכם מראש. בשעת היציאה הרכב הגדול לא הגיע, ובמקומו העמיד המארגן רכב קטן שלא היו בו די מקומות. שניים מהנוסעים נאלצו להצטופף במקום ישיבה המיועד לאדם אחד. לאחר הנסיעה ביקשנו להפחית מן התשלום,

השותפות שאלה נכנסו. 16 בכנסת הגדולה (חו"מ סי' קנז, הגהות הטור אות כה) דן בשותפים שנחלקו אם לבנות מחיצה יקרה וחזקה או זולה יותר, וכתב שיש להכריע לחיוב כשנמצא שאותה שכונה או אנשים כמוהם יש להם מנהג לעשות שמירה מעולה. ולפי זה נראה שאין די להצביע על הבתים הסמוכים, כאשר הם שונים מהותית במתקנים, בשימושים וברמת השירות. הבריכה, האולם וחדר הכושר יכולים ללמד שמדובר בסוג אחר של בניין, אולם עדיין צריך להוכיח שגם השמירה המבוקשת שייכת למנהגו. אין עצם קיומם מוכיח שמקובל להחזיק שומר בכל היקף ובכל שעה. נמצא שלא הקרבה הגאוגרפית לבדה קובעת, ואף לא הכינוי 'יוקרה' לבדו, אלא המנהג המוכח המתאים לבניין זה.

17 ברמב"ם (הלכות שנים פ"ה ה"א) ובשו"ע (ח"מ סי' קסא סי"א) נפסק שאין כופים על ציור וכיור שאינם בכלל צורך החצר או מנהגה. ולפי זה, רצון הרוב להוסיף שירות חדש אינו מספיק כשלעצמו כדי לחייב את המיעוט. ואף שברמ"א (סי' קסג סי"א) מבואר שבמחלוקת על צורכי הציבור הולכים אחר הרוב, אין ללמוד מכך שלרוב שותפים יש סמכות בלתי מוגבלת להוסיף מותרות על חשבון המיעוט. תחילה צריך לברר שההוצאה היא בכלל צורכי השותפות המחייבים, או שניתנה לרוב סמכות לכך בהסדר תקף. אם בעלי הדירות קיבלו על עצמם מראש תקנון המסמיק את האספה או את הנציגות לקבוע שירותים והוצאות, יש לפעול לפי תנאיו וגדרי הסמכות שניתנה, ולא להכריע רק על פי מספר התומכים בהוצאה. אמנם בצורך שהדין מחייבו אין היחיד נפטר רק מפני שהתנגד לו.

18 במשנה (בבא בתרא ז:ז) מבואר שכופים את בן החצר להשתתף

מבואר מכאן שהאיסור אינו תלוי בכך שהנכרי עצמו שומע את השבח. אין מדובר באיסור להחניף לו בפניו, אלא באיסור להרגיל את מחשבתו של הישראל להתפעל מן הנכרי, ובכך להתקרב אליו, להעריצו ולראות בו דמות הראויה לחיקוי. לשון החינוך מלמדת שההרחקה היא הן 'במחשבה' והן 'בדיבור'. משום כך, גם השתתפות במסגרת שכל מגמתה להחדיר בלב המשתתפים הערצה כלפי נכרי מסוים עלולה להיכלל בגדר האיסור, אף שהמשתתף עצמו אינו עומד ומרצה את שבחו.

ואין לומר שמכיוון שמדובר באדם שחי לפני מאות שנים שוב אין חשש להידבק בו, כי נכון שאין כאן קשר אישי עמו, אך כאשר מציגים את דמותו כמופת אנושי וכמושא להערצה, קיים עצם החשש של נתינת חן והמשיכה אחר דמותו ומעשיו.

ו. מדוע ההיתרים של מתנה אינם מועילים לעניין שבח?

בשו"ת בצל החכמה (חלק א סימן מו) דן באיסור לספר בשבחו של נכרי, והבהיר שאיסור זה אינו נובע מאיסור נתינת מתנת לגוי, אלא מן האיסור הנפרד של נתינת חן לנכרי.

לעניין מתנה מצינו שכאשר הנכרי הוא שכנו או מכרו, ועוסק עמו תדיר, מותר לתת לו מתנה, משום שאין זו מתנת חנם אלא חלק ממערכת יחסים של תועלת הדדית, וכעין מכירה. כך כתבו התוספות (עבודה זרה כ. ד"ה רבי), וכן מבואר בתוספתא (עבודה זרה ג, יד), בפסקי הרא"ש (שם סימן יט) ובט"ז (יו"ד סימן קנא סק"ח).

אולם היתר זה שייך רק לעניין האיסור של נתינת מתנה. כאשר הנתינה מועילה לישראל, או שהנכרי עתיד להשיב לו טובה, שוב אין זו מתנת חנם. לעומת זאת, באיסור נתינת חן אין מועיל שהישראל מכיר את הנכרי, מקבל ממנו תועלת או משלם עבור שירותיו. סוף סוף, על ידי השבח הוא נותן חן לנכרי ומעורר כלפיו חיבה והערצה. לכן כתב בשו"ת בצל החכמה שההיתר לתת מתנה לנכרי שמכירו אינו שייך כלל לאיסור לספר בשבחו. ולכן שגם העובדה שהסיוע נערך לצורך הנאה, השכלה או הרחבת ידיעות אינה מתירה את האדרת דמותו של הנכרי. תועלתו של המשתתף אינה מפיקעה את עצם נתינת החן.

ז. ראייה מן הירושלמי שאין היתר מפני שכר או מקצוע

עוד הביא בשו"ת בצל החכמה מדברי הירושלמי (עבודה זרה פרק א הלכה ט), שישראלית שאומנותה בגידול וייפוי השיער לא תגדל את הנכרית, כדי שלא תתן עליה חן.

מכך שהירושלמי העמיד את הדין באומנות שזו מלאכתה, מבואר שאף כאשר היא עושה את הדבר בשכר ולצורך פרנסתה, אין התועלת הכספית מפיקעה את איסור נתינת החן. ולכן כתב שיש לאסור לספר יהודי לספר ולייפות נכרי, אף שהוא מקבל שכר על מלאכתו. יסוד הדברים ברור: בניגוד למתנת חנם, איסור נתינת חן אינו נותר רק משום שהישראל מפיק תועלת או מקבל שכר.

לכן אין בעובדה שמדובר בסיוע תיירותי, לימודי או מקצועי כדי להתיר סיוע שכל מגמתו להלל את הנכרי.

ח. ההבדל בין שבח היצירה לשבח היוצר

עם כל זה, יש לחלק בין שבח היצירה עצמה לבין שבח האדם שיצר אותה. איסור 'לא תתן להם חן' מתייחס לנתינת חן לנכרי, ואין כל אמירה חיובית על חפץ שיצר נכרי נחשבת לשבח האדם עצמו.

לכן מותר להתבונן ביצירה ולתאר באופן ענייני את איכותה, את צורתה, את דרך עשייתה או את חשיבותה ההיסטורית. ניתן להסביר שהיצירה נעשתה בטכניקה מסוימת, שהיא משקפת תקופה מסוימת או שהשפיעה על שיטות אמנות מאוחרות יותר. כל אלו יכולים להיות תיאורים עובדתיים או מקצועיים של החפץ והתקופה, ולא נתינת חן ליוצר.

אולם יש להיזהר שלא להפוך את שבח היצירה לאמצעי להאדרת האדם. כאשר אומרים שהיצירה מוכיחה את גאונותו המופלאה של היוצר, את גדולתו ואת עליונותו, או כאשר מציגים את מכלול יצירותיו כדי לעורר הערצה כלפי אישיותו, שוב אין זה שבח החפץ בלבד, אלא שבח הנכרי עצמו.

הגבול אינו נקבע רק לפי המילים הבודדות, אלא לפי מגמת הדברים. תיאור מקצועי של יצירה אינו דומה לסיוע הבנוי כולו סביב דמותו של היוצר, שבו כל יצירה מוצגת כפרק נוסף במסכת גדולתו.

ט. סיוע בעקבות צייר גוי מפורסם

בנידון השאלה, אין מדובר בביקור מקרי במוזיאון או בסיוע כללי בתולדות האמנות, שבו מזכירים בדרך אגב יצירות שנעשו בידי אמנים שונים.

הסיוע מוגדר מלכתחילה כ'סיוע בעקבות צייר גוי מפורסם'. עיקרו לעבור במקומות הקשורים לחייו, להציג את יצירותיו, לספר על

כישרונותיו המרובים ולהלל את גדולתו ואת יצירתו. במסגרת כזו, היצירות אינן עומדות בפני עצמן כנושא מקצועי או היסטורי, אלא משמשות אמצעי להאדרת דמותו של הנכרי. מטרת הסיוע היא לעורר התפעלות מן האדם, מכישרונותיו ומפועלו. הדבר נכלל במה שפסק השולחן ערוך שאסור 'לספר בשבח מעשיו או לחבב דבר מדבריו'. לפיכך, אין להשתתף בסיוע כזה.

י. כניסה לכנסיות

חלק מן היצירות מוצגות בכנסיות. הכניסה לכנסייה היא נידון חמור ונפרד, שאינו תלוי בשאלת 'לא תחנם'. כפי שנאמר בשאלה, אסור להיכנס למקומות אלו.

אולם גם כאשר ניתן לקיים חלק מן הסיוע מחוץ לכנסיות, עדיין עומדת בעינה שאלת נתינת החן. מאחר שעיקר הסיוע הוא האדרת דמותו וכישרונותיו של הנכרי, אין להקל בעצם ההשתתפות בו רק מפני שנמנעים מן הכניסה לכנסיות.

להלכה:

א. מן הכתוב 'לא תחנם' דרשו חז"ל שלושה איסורים: שלא לתת לנכרי חניה בקרקע, שלא לתת לו מתנת חנם ושלא לתת לו חן.

ב. נחלקו הפוסקים אם פרטי איסורים אלו הם מן התורה או מדברי חכמים. להלכה נפסק בשולחן ערוך שאסור לספר בשבחו של נכרי, הן בשבח מראהו והן בשבח מעשיו ודבריו.

ג. טעם האיסור, כפי שביארו הרמב"ם וספר החינוך, הוא שההתפעלות מן הנכרי מביאה להידבק בו, לרדוף אחר אהבתו וללמוד ממעשיו. משום כך, האיסור שייך גם כשהשבח אינו נאמר בפני הנכרי.

ד. ההיתרים שנאמרו בנתינת מתנה לנכרי שמכירו או כאשר הישראל מפיק ממנה תועלת אינם שייכים לאיסור נתינת חן. גם תועלת לימודית, מקצועית או תיירותית אינה מתירה האדרת דמותו של נכרי.

ה. ההתבוננות ביצירה שנעשתה בידי נכרי, ואף תיאור ענייני של איכותה, דרכי עשייתה או חשיבותה ההיסטורית, אינם בכלל האיסור, כל עוד אין הדברים מכוונים להאדיר את היוצר ולחבב את דמותו.

ו. כאשר שבח היצירה משמש אמצעי להלל את האדם שיצר אותה, להציג את כישרונותיו ולהפוך אותו למושא של הערצה, הרי זה בכלל איסור נתינת חן לנכרי.

ז. לפיכך, סיוע שכל עניינו לעסוק בדמותו של צייר גוי מפורסם, להלל את כישרונותיו ולהציג את יצירותיו כמסכת של גדולתו, הוא בכלל איסור 'לא תחנם', ואין להשתתף בו. אך סיוע כללי והיסטורי בתולדות האמנות, שבו נמסרים נתונים ענייניים על יצירות שונות בלי להאדיר את אישיותו של אמן נכרי, אינו אסור מצד עצם העיסוק ביצירות.

ח. הכניסה לכנסיות אסורה מצד עצמה והיא נידון נפרד.

